

A nagy személyiségek nevelői jelentősége

(Philosophiai tanulmány)

Írta

Dr. Makkai Sándor

Különlenyomat az „Athenaeum” 1913. évfolyamából.

A kolozsvári „**Böhm Károly-Társaság**” tagjai tagdíj-
illetmény fejében kapják.

Ára 1 korona

A NAGY SZEMÉLYISÉGEK NEVELŐI JELENTŐSÉGE.¹

1. A nagy személyiségek jelentőségének kérdése *általában*, oly problema, mely sokoldalú és sok szempontból való megvitatást nyert a tudományban és a hétköznapi életben egyaránt.

Ez nem is csoda. *A nagy ember*, mióta egyáltalán története van az emberiségnek, mindig ott áll az érdeklődés középpontjában; egész társadalmak és korszakok élete szövődik egy-egy hatalmas emberi személyiség alakja köré. Egész természetes az, hogy mindenekelőtt a *történettudomány* érdeklődése fordult a nagy személyiségek felé. A *collectivismus* neve alatt ismert történeti felfogás hívei hol mereven, hol engedékenyebben azt hirdették és hirdetik, hogy „a történeti állapotokat és mozgalmakat a társaságok, vagy másként a *tömegek* idézik elő“, hogy „a tömegek funkciói szabják meg a történeti események irányát, a melyen az egyes ember mit sem változtathat.“² A *Marx*-féle *történelmi materialismus*, mint általában ismeretes, dogmatikus keménységgel vallja, hogy az egész emberi cultura és összes emberi értékeink bizonyos „végzetszerű“ gazdasági erők változásainak együtthullámszerű eredményei; s a divatos *sociologia* általában csak az organismus analogiájára elképzelt társadalmi *tömegfejlődésről* tud, a hol minden egyes öntudatlan és akaratlan bábja a fejlődés kényszerűségeinek.

Ez a felfogás, melynek végső gyökerei *Comte* és *Herbert Spencer* philosophiájába nyúlnak vissza, másrészt a *Taine* milieu-elméletebe, nem ismer el a történelemben *egyéni* erőket, precízebben csak magát a tömeget tartja

¹ E fejtegetések legmélyebb alapjait a *Böhm Károly* philosophiájában találja meg az olvasó. Azok a vezetógondolatok, melyek onnan fakadtak, itt természetesen a tanulmány írójának egyéni felfogásán áttörve jelennek meg, különben nem is nevezhetné őket a magáénak. Az utalásokat lehetőleg mindenütt megtettem.

² *L. Szentpétery Imre*: Individualis és collectiv történetírás. Századok, XLII. évf. 3. füzet 197. l. *Barth*-tól idézi.

productivnak, vagy a milieut, vagy valami személytelen collectiv hatalmat; a nagy személyiségek legjobb esetben *eredményei* e hatalmak akarátának, de nem *teremtői* az állapotoknak, eszméknek, culturáknak. Azaz vannak „körül-mények“, melyek nagy embert szülnek. Itt azonban a változatok egész skálája bomlik ki előttünk, a mit nem célunk végig szemlélni.

Az *individualis* történeti felfogás, melynek legszélsőbb képviselőjéül talán *Carlyle*-t tekinthetjük,¹ hangoztatja, hogy „nincs szentebb az ember előtt, mint a hős és a hősök tisztelete“. E felfogás szerint pedig éppen a nagy emberi személyiségek azok a *teremtő* hatalmak, melyek életet adnak a társadalomnak s ők azok, a kik mozgalmakra, korokra, tömegekre és culturákra örök időkre reányomják szellemük determináló bélyegét.

Midkét felfogásnak fel nem mérhető *ethikai* következményei voltak, vannak és lesznek.

Egy másik tudomány, mely természetéből kifolyólag érdeklődött a nagy emberek iránt, a *paedagogia*, a maga *ethikai* jellegénél fogva, legmélyebb gyökerét nézve hitem szerint szintén e két szempont: a *socialis* és *individualis* szempont alapján termelte a maga hevesen — sokszor pusztá szavakért — küzdő ellentétes iskoláit.

Úgy vélem azonban, a kérdésnek ilyen beállítása jelen célunk eléréséhez nem alkalmas. Mikor mi a nagy személyiségek nevelői jelentőségének titkát keressük, az, a mire a fentebb érintett eméletek felelni óhajtanak: hogy vajjon a milieuban, a tömegekben, az általános szükségletekben rejlik-e az az erő, mely megváltóként nagy embert hoz létre, vagy a nagy lelkekben születik meg a történelem előrevetett képe, melyet a tömeg öntudatlanul követ; hogy vajjon a nagy ember öntudatosan *teremti*, vagy csak *meglátja* a célt, mely millióké lesz általa; ő-e a *törvényadó*, vagy csak *reájön* a törvényre, mely őt is vezeti; a köz-katonának „tömeglelkében“, vagy a vezér agyában van-e a győzelem nyitja s még száz más efféle kérdés mind másodrangú.

A mi kérdésünk, mindezekről eltekintve, az, hogy mit *jelentenek* ezek a nagy személyiségek *nekünk*, úgy a hogy vannak. Van-e hát bennük, akár kapták, akár velük jött, erő, melyet közölni tudnak velünk s mely a mi életünket emelni képes? Minek *látjuk* mi őket és minek *kell* látnunk emberi természetünkben kifolyólag?

¹ L. *Carlyle* Hősökről cz. művét.

2. Mert az bizonyos — bármikéint kerüljenek is oda —, hogy minden történeti mozgalom középpontjában egy nagy emberi személyiséget találunk. S minél nagyobb, egyetemesebb jellegű az a mozgalom, annál nagyobb és értéke- sebb személyi élet lüktet mélyen fekvő centrumában. Szá- mos példát lehetne idézni arra, hogy a nagy szellemi mo- zgalmak sajátos színet, tartalmát, karakterét egy sajátosan nagy, eredeti emberi lélek adja meg. Nagy vallási, etikai, politikai fordulatok formálják az emberiség új és új arczu- latát, végetlen változatosságban; de a szálak, melyekből ama nagy ismeretlen kezek az emberi élet tarka képeit szövövik, mindannyiszor emberi személyiségek arczatát veti- tik bele a societas világképébe. Enélkül holt és értelmetlen volna az; a realis emberi jelentését attól nyeri, hogy vala- kinek a közönségest messze felül haladó erejű élménye ragyog fel benne. És most már, bármiképen került is oda, a nagy személyiség úgy áll milliók világának közepén, mint összes vágyaiknak hordozója, a ki vezérli őket egy cél felé. Ő a jobb, nemesebb élet mintája. Jaj volna az embernek, ha saját magánál nemesebb élet képét nem látná maga előtt. De nemcsak a történeti áramlatok sodra halad egy- egy nagy személyiség után; *egyetemes léttörvény* az, hogy az ember céljait egy nemesebb emberben látva, kövesse. A gyermek olyan szeretne lenni, mint az apja, a kinek előtte sem erősebb, sem jobb ember nincs a világon. És mi mindannyian akartunk, legalább életünkben egyszer, Robin- sonok lenni, tengerre szállani, hárczolni viharokkal, a ter- mészettel, a vadakkal, mint ő. Sokáig lelkesedtünk a nagy kalandozók hőstettein és bizonyos, hogy a magyar gyer- mek fakardjával Attila vagy Toldi Miklós rettenetes karja sujt alá a jámbor tökökre és burjánokra. Aztán sorra ragyogja be világunkat a nagy felfedezők, utazók, költők, tudósok, szónokok, hadvezérek megragadó élete. S ha veszít is forró elevenségéből, színének ragyogó pompájából az ideal, de mindig *nevelőhatalom* marad. Ha pedig itt valami egyetemes, az ember természetében gyökerező törvényt érintettünk meg, akkor annak összes következményei sem folyhatnak máshonnan, mint *magából az emberi Én termé- szetéből*. Hitem szerint önkényes és sohasem gyökerig ható az az állítás, mely nagy személyiségek jelentőségének tit- kát, az emberi életre vonatkozó értékét, az adott példák rangsorát s a socialis, etikai, paedagogiai, művészeti vagy más ebből származó következményeket valahonnan *kívülről* s nem *magából az Énből* akarja megoldottnak tekinteni, a honnan mindezek származtak.

Mert semmiféle milieu-elmélet, történelmi materialismus, collectiv felfogás, biologismus etc. nem képes megfelelni arra, hogy a nagy személyiség honnan nyeri hatalmát *bennünk, előttünk*? Mert világos az, hogy akármilyen tette is ezen személyiségeket nagygyá, e nagyságot én ismerem fel bennük, én teszem őket vezéremmé, saját belső természetem szerkezete alapján. Az *ideált én alkotom magamnak, ha szükségszerűen is, mert az ideálalkotás az én ön-állításomnak egyetemes törvénye*. A jelzett irányzatok mindenike *objectiv* látószög alatt véli eldönthetni e kérdést a nagy személyiségek eredetének *ontologiai* megállapításával, de teljesen hiányzik a mérője azok *értékének* megállapításához. Mert ki az, a ki egy személyiséget *nagynak* ítél? *Én*. Ki ítél a nagy személyiségek között is *rangsor* tekintetében? Ki képes megállapítani azt, hogy melyik képvisel közülök *örök értékeket*? *Én* és senki más. A *milieu* mondja meg, hogy ez az ember az én vágyaim hordozója és kielégítője? Azt én mondom meg, mert én ismerem reá.

Továbbá egy másik tényből is világossá válik az, hogy ezt a kérdést mindig az *idealalkotó Én* szempontjából kell nézni. Az a nagy személyiség, a ki idealjává lesz esetleg egész koroknak, *sohase tekinti magamagát ideálnak*, mert ő is beletartozik az idealalkotás törvényszerű solidaritásába, azaz *neki is van személyes idealja*. Még Jézus is, a ki a legmagasabb cél incarnatiója, nem fogadja el ezt, mert így szól annak, a ki őt „jónak“ (tökéletesnek) látja: „Egyedül az Isten jó“, azaz az ő személyes Istenidealja a jó. A legelső kérdés is tehát, hogy *ki* a nagy személyiség, már csak *subiectiv* szempontból dönthető el. És e szempont alatt nem az lesz a kérdés, hogy miféle *külső* hatalmak tették őt nagygyá — ez másodrangú —, hanem miféle *belső* emberi természetből fakadó törvényszerűség alapján értékeljük őt *mi* nagynak? *Mert a kanon bennünk van és nem a gazdasági erők, a milieu és a societás általunk vetített szövedékében*.

Ezzel a, ha úgy tetszik: *módszerrel*¹ képesek leszünk elsősorban is felfedezni azokat az alapokat, melyekből kényszerűen állítjuk be világunk középpontjába a nagy személyiséget; tehát meg tudjuk magyarázni jelentőségük miért-jét *önmagunkból*; azután meg kapjuk a kulcsát annak, hogy a történelemben adott emberi személyiségek közt melyik és miért képvisel igazi *nevelői* hatalmat, mért *örök értékeket*?

¹ Erre nézve l. *Böhm* Dialektikájának (Az ember és világa I. Bpest, 1883.) „A módszer kulcsa“ cz. §-át.

Eljárásunkat, ha kissé élesen is, leszögezhetjük a következő szembeállításban:

Jászi Oszkár a történelmi materializmus vizsgálatánál *Marx* módszertani elvét így foglalja össze: A társadalmi jelenségek (itt, mint történeti jelenséget, vehetjük a nagy személyiséget is) magyarázatánál csak az esetben szabad *eszmei rugók* (vallási, erkölcsi, bölcsészeti) hatását segítségül hívni, ha a *gazdasági erők* (vegyük mi még ide a milieut) *önmagukban* az illető jelenség megértésére nem elégségesek.¹

Mi pedig jelen vizsgálódásunk vezető elvét így fogalmazhatjuk: Bármiféle emberi jelenség (a társadalmi pedig az) magyarázatánál és értékének megállapításánál sohasem szabad más (akármiféle) rugók hatását segítségül hívni addig, míg azt tisztán *magának az emberi Énnek természetéből* megérteni meg nem próbáltuk.

Ezen elv segítségével szeretnők röviden vizsgálat alá venni a nagy személyiségek nevelői jelentőségét. Ha a már fent jelzett kérdésekre kielégítő feleletet így nem kaphatnánk, készek lennénk elismerni egész álláspontunk csődjét.

3. Az emberi Én élete általában két főirányban nyilvánul az egyik életnyilvánulás a *világ megismerését*, a másik e megismert világban való *önkifejtést*, az Énnek a valóság hálózatában való teljes kifejlését, akadálytalan megvalósulását czélozza.²

Az ismerés tehát az életnek, az Én existenciájának lehetőségét adja meg, az ismerés az önállóság *kényszerű eszköze*. E szempontból nézve, néhány, czélunk megközelítésére nélkülözhetetlen vonását kell leszögeznünk az ismerésnek. Az első legyen annak a, közönséges példákkal is illusztrálható ténynek megállapítása, *hogy a világ megismerésére az embert égő hiányérzetek sarkalják*, az a kínos fájdalom, melylyel az embert minden ismeretlen dolog, mint előbb a félelem, azután a bizonytalan kételkedés, majd az égő kíváncsiság nyomasztó és perzselő ösztökéjével gyötri. Minden titok fáj nekem, mert utamban áll; mindenik ellenséges vár, melyet létem érdekében kell halálíg ostromolnom. A mit nem értek, azzal szemben nem tudok megállani; arra képtelen vagyok építeni; s életkérdés pedig, hogy mire támasztom fel az existenciámat? Ismernem kell

¹ Dr. *Jászi Oszkár*: A történeti materializmus állambölcselete. (Társ. tudományi könyvtár III.) I. fejezet. 3. §.

² L. erre nézve: „Bevezetés a személyiség paedagógikájába.” (Kolozsvár, 1912.) cz. tanulmányom 27. §-át. 73. l.

a homok megbízhatatlanságát és a szikla romolhatlan erejét; s csak akkor vagyok nyugodt életű építő

Mert ez a *nyugalom* az, a mit öntudatom kerget és semmi más, mivel ennek biztosítása jelentené számomra az élet teljességét, a ozélt, az entelechiát. Ezt bizonyítja az ismerés egész alkata, melynek *Böhm Károly* olyan éles szemekkel nézett a mélyébe¹ Tulajdonképp minden hatás, mely öntudatom nyugodt körét *kényszerűen* éri, egy zavar, mely ezt ismeretlenségénél fogva többé kevésbé fájdalmas hullámvázba hozza. A nyugalmat csak úgy szerezhetem vissza, ha e hatást *szembehelyezem* magammal, *kivétem* magamból. Ez a minden esetben kényszerű és egyetemes folyamat a *proiectio*, a hatásnak saját irányába való kihelyezése. Most e kihelyezett hatást az öntudat a *kép* formájába öltözteti, azaz utánképzí, felfogja, még pedig *saját tevékenységeinek* amaz ismeretlen ok vonásaival való *azonosítása* útján s ezzel *megérti* azt és most már az ő létérdekének megfelelően foglal állást vele szemben, vagy mellette; támadnak benne indulatok, érzelmek és a megértett viszony alapján cselekszik. Pl. ilyen kényszerű hatás következtében vetítem magam elé egy felém rohanó ló képét. Hogy a ló *fut*, hogy *felém* fut, hogy *megvadult*, ezt saját közvetlenül ismert tevékenységeinek azonosításával érti meg öntudatom s akkor jön az életösztön öntudattól átsugárzott reakciója: az elfutás vagy szembeállítás, egyszóval a kellő cselekvés az élet érdekében. Ez mindenre, a mit a mi ismeretünk befoghat, áll; a *magyarázat megadása* *életszükség*, melyet ott, a hol az értelem nem képes másként végezni, a phantasia segítségével old meg, csak-hogy a világot és benne önmagának helyzetét és teendőit belátva, a belátáson alapuló nyugalmat, a megvalósulás békességét elérhesse.

De tovább menve, az ismerés összes szálai még szorosabban szövődnek az Én köré és még világosabban tűnik elé annak igazsága, hogy itt az *élet lehetőségét megadó bízalomról*, az élet szilárd támasztó pilléreinek lerakásáról van szó, a melyek mindent tartanak, a mi a miénk.

A nagy *Comenius*-nak egyik alapvető neveléstani

Lapszámokat idézni felesleges. Főképp a *Dialektika* (Az emb. és vil. I.) bevezetésében, *A szellem élete* (i. m. II.) megfelelő helyein, *A megértés, mint a megismerés középponti mozzanata* cz. értekezésben találja meg az olvasó. Egész tételszerűen szövegezve, frappánsul l. *Tap. Lélektan* (Bpest, 1904) 21. §. 46. l. Én e fejtegetésben már tovább viszem a szálakat és magyarázom a tétel természetéből kifolyólag s czélom szerint.

nézete, melynek alapján ő a világ megismerését és megismertetését lehetőnek tartja, az volt, hogy *mibennünk a világ minden eleme meg van*, azért vagyunk képesek megismerni. Nem más ez, mint a mit már az antik görög bölcs naiv értelemben hirdetett: *hasonlót hasonlóval lehet felfogni, megérteni*. Azaz, mivel mi, a mint Böhm logikái előadásainak alapvető részében oly erősen hangsúlyozza, a dolgokba belemenni nem tudunk, sem a dolgok nem sétálhatnak át a mi fejünkbe, hogy így ismerjük meg őket, ennél fogva minden ismeret a mi kényszerűen alkotott *képeink* megismerése. Mivel azonban nincs más ismerőtényező, mint *maga a functio*, azért minden ismeret *saját functióink segítségével való megértés, azonosítás, az emberi élet átültetése a dolgok képeibe*.

A mire nincs bennünk tevékenység, melyet azonosíthatnánk vele, azt nem vagyunk képesek felismerni és megérteni, az számunkra nem létezik.

Most, ha az előbbieket figyelemmel kísértük, könnyen beláthatjuk, hogy a megismert dolgok egészét méltán nevezhetjük *világképnek*, mert nem más, mint alkotójának képe, *az ő világa*, melyet saját functióival ért meg és saját életérdekében rendez be térben és időben. Természetesen nem arról van itt szó, hogy a világot az ember teremti, hanem arról, hogy az embernek a világról csak képe van. Továbbá ez sem oly „túlzón” subiectiv gondolat, a hogy első pillanatra látszik és semmiképen sem jelenti azt, hogy a mi ismeretünk *önkéntes* lenne. Először is a mi ismerőtevékenységünk azonos és egyetemes functiókban gyökerezvén, normalis esetekben ismeretünk is azonos és a világkép igazsága az ő egyetemesen meggyőző voltában gyökerezik. A világkép tehát *emberi* teremtés, de igazságát biztosítja „az elkerülhetetlen functio” azonossága minden emberben. Ezért van az, hogy ránk nézve vannak evidens, azaz további bizonyításra nem szoruló igazságok, melyek *En-ünk* természetéből folynak. Már a *stoikusok* a mi képeink, a *megragadó, kényszerítő* erejében látták az igazság bizonyítékát és ezt fejezi ki az ő szép terminusuk: *φαντασια καταληπτική*. Ezen az állásponton van Descartes is, ki szerint „minden igaz, a mit világosan és határozottan fölfogok” (*clara et distincta perceptio*), azaz a mi evidens.¹

Így hát a mi képeinknek ugyanazon jelentése van

¹ L. Descartes: A philosophia elvei. I. 43. §. (Philos. írók tára. I. 150. l. Ford. Alexander Bernát.)

mindnyájunkra nézve az „asztal“ képe pl. mindnyájuknak egyet jelent, a fenti oknál fogva.

Azonban, ha a mi világképünk azonos valóságot foglalt is be, minden emberre nézve vannak mégis *egyéni* vonásai, egy sajátos *egyéni jelentése*, mely mindenkinél más és más. És ez azért van, mert minden alkotó Én *individuum*, azaz páratlan, egyetlen, s így ugyanazon valóságot páratlan és egyetlen módon fogja fel. Ebben van *Leibniz* hasonlatának igazsága, hogy a mint egy és ugyanazon város képe különböző pontokról nézve más és más, úgy a substantiák (az egyéni lények) végtelen sokasága miatt számtalan különböző világegyetem van, de azok ugyanazon egynek képei, az alkotók különböző szempontjai szerint.¹

Igy hát az azonos valóságról alkotott világkép a hány ember van, annyiféle gazdagságú, színű, jelentőségű változatban létezik. Mert itt arról van szó, hogy a mivoltában (ontologiailag) megismert dolog mit jelent *nekem*? Az Én mindent magára vonatkoztat, magára nézve ismer jelentőségesnek, az érdeklő elsősorban, hogy milyen viszonyba lépett a megismert valóság az ő önállításával, mi a teendő veleszemben? Az Én ura akar lenni annak a világnak, az az ő világa és abban neki kell kifejlődni.

A dolgok egészének, a világképnek ez az Énről való vonatkoztatása aztán átformálja az egészet. A paraszt ember és a művelt lelkű ember egyként erdőnek látja az erdőt, de nem egyformán látja, mindkettőjüknek más és más jelent az. Az ismerő szellem *minősége*, disponáltsága, hiányérzetei, fejlettsége a világkép minőségét teljesen átformálják. Megragadó példa erre Pál apostol, kinek a mulandóság és bűn tudatában égő hiányokat szenvedő lelke e maga fájdalmát kivetíti az egész világra; neki a mindenség adventi várakozásban él, az „egész teremtettség nyög, várja a megváltást“, minden magán viseli e kínos, epedő várakozás arczatát, — pedig nem a teremtetett világ nyög, hanem az ő lelke és annak vergődését látja mindenben, a saját borús lelkének kivetített, nehéz árnyékát. Milyen más *értékű* volt ránézve a világ minden jelensége, mint pl. egy ugyanakkor élő római Petroniusnak, a ki aranyos napfénybe borulva látta az egész világot és lelke könnyű derűje sugárzott rá vissza ebből „a szép és boldog“ mindenségből.

Hogy az öntudatunk fényébe kerülő valóság *segíti-e, vagy akadályozza az Én önállítását*, mutat-e biztos utakat

a kifelé törekvő életvalóságnak, vagy elfojtani készül azt: ettől függ a világkép egyéni minősége és jelentősége, s ez alapon ítélkezik — talán a legmagasabb fokon is az Én a megismert dolog *értéke* felett. Viszont, hogy az önállítás meg tudja-e találni a maga akadálytalan megvalósulásának útját, az attól függ, hogy *van-e elég erő az Énben* olyan világkép alkotására, mely neki megfelel? Az alkotó Én *minőségének* kérdése ez, melyben az emberi értékelés legmélyebb gyökerei rejlenek. Itt azonban már egy határfogalomnál: az *egyéniiség* titkánál állunk.

Azt hiszem. fejtegetéseink nyomán talán világossá lett már az, hogy az egész ismerési folyamatban mit kell látnunk? Ha az *Én* volna az egyetlen valóság, akkor önállításának, belső kényszertől hajtott megvalósulási vágyának bizonyára mi sem állana útjában. Azonban a dolog úgy áll, hogy az Én kifejlésének tere mégis a való világ, a Nemén. Hogy kifejlődhessék, *ismernie kell* ezt a területet, át kell értenie a világot, hogy urává lehessen és megtalálja a maga útját. Ennek *eszköze* az ismerés. A fejlődés folyamán az ismeret köre egyre tágul, tartalma gazdagodik, az Én lassanként kibomló funkciói maguk azok, a melyek kényszerűen gazdagítják, mert mindenik keresi azt a formát, azt a síkot, a melyben megvalósulhasson. Az ismeret egyes adatainak összegéből eredményképen áll elő az Én *világképe*, egy rendezett és megértett alkotás, a hol minden adat térben, időben, oki és czéli viszonyban egy centralis jelentés körül helyeződik el, abból a célból, hogy az Ént, az élet sajátos nyilatkozását hozzásegítse a maga belső valójának teljes megérleléséhez, melynek subiectiv reflexe a békesség, a kiteljesedett, egész, befejezett mivolt érzése.

Magának a teljes, békességes életnek bennünk élő képe, gondolata az az egyénenként más és más színezetű, gazdagságú és értékű *centralis jelentés*, mely a világkép *kényszerű* adatait *öntudatos*, az Énnek megfelelő rangsorba állítja.

Fejletlenebb emberi világképben az érzéki gyönyört szolgáló vonások, az értelem fontoló munkájának virágkorában a hasznóhajtó, az önfenntartás céljára alkalmas adatok, az élet csúcsán a nagy szellemi értékeket képviselő symbolumok állanak a világkép homlokterében, mivel a fejlődés folyamán így szolgáltatik legczélszerűbben az Én önállítása.

De ha a dolog így áll, akkor *reánk nézve* az egész világkép nem egyéb, mint a póknak a maga hálója: egy

szövedék, egy hálózat. önmagunkból kivetített megvalósulási sík, mely lehetővé teszi számunkra az életet. Hogy e hálózat végső szálai kényszerű realis valóságba fogóznak; az bizonyos; hogy szivárványos fonalai örök, tőlünk független értékek sugaraiba vesznek bele, az a mi boldogító reménységünk; de az is bizonyos, hogy az életet, a jelenléte, a lelket mi adjuk a világnak, s Böhm szavaival: „a hol emberi élet nem hullámszik, kőben, fában, általában az idegen valóban, ott csak fogalmakról kellene beszélnünk; ideális bennük csak azon kölcsönzött élet, melyet értelmünk objectiv képeikbe belelehel“¹ Így értjük meg azt, hogy az az egész társadalmi hálózat, melyben az emberi élet lefolyik, a cultura által létesített egész emberi világ, nyerje bár objectivitását akárhol, az életet tőlünk, az őt alkotó Énektől nyeri, — nem benne, hanem bennünk van a teremtető erő, mely őt is alkotta, mint az egyesek önállóságának eszközét. A társadalmi intézményeknek productivitását tulajdonítani metaphysika, mert „a társadalom nem productiv, productiv csak az egyesnek öntudatos szelleme.“ „Csak a hatalmas egyesek teszik a társadalmat hatalmas tényezővé“ — mondja Böhm.²

Most már csak azon gondolatot kell erősen figyelemben tartani, melyet az eddigiekben hangsúlyozni kívántunk: hogy a világkép megalkotása élétszükség; az ismeret sohasem független a mi létünk érdekétől, hanem ellenkezőleg annak érdeke.³ Csak ha az öntudat előtt tisztán áll az egész külső valóság, akkor zavartalan és teljes a mi életünk. Ilyen értelemben a teljes ismeret a végcélzt jelenti.

A belőlünk kifelé törekvő és megvalósulni akaró valóság tehát az, mely a világképet, mint önállóságának megvalósulási eszközét igényli. Ilyen valóság pedig csak egy van: maga az élet, mely bennünk nyilatkozik.⁴ Ez az aktivitás az, melynek, hogy bele ne ütközzék a külső valóság akadályai, hogy tisztán és akadálytalanul bontakozhassék ki bimbójából, szüksége van az idegen valóság megértésére, tiszta átlátására, mert csak a megismert világban tud megvalósulni.

Böhm: Az „idea“ és „ideál“ értékelméleti fontossága. A magyar philos. társaság közleményei. XV. füzet Bp. 1905. 5. l.

¹ i. m. IV. 17. l.

² E gondolatot kifejezésre juttatja Tankó Béla is „A XIX. század ethikai válságáról“ cz. tanulmányában, a hol így szól: „Létföltétel az emberre nézve az igaz ismeret csak úgy, mint a hasznos táplálék.“ (Ref. Szemle 1912. Kolozsvár, 502. l.)

⁴ Szintgy mondja Böhm: i. m. II. 5. l.

A világképben tehát maga a mi életünk válik öntudatossá, látja meg a maga céljait és a feléjük vezető utakat.

Felfogásunk e ponton egy nagy és sokképen félreértett philosophus gondolatára vet fényt. *Spinozát* értem. Ő állítja azt, hogy az egész valóságot átölelő belátás, a világrend törvényszerűségének tiszta átértése teszi a mi életünket teljes és tiszta actióvá, szenvedésnélküli és megvalósult egésszé. Ha van ember, a kinek belátása tényleg ily mindentátfogó, a kinek világképe oly megoldott és tökéletes egész, melynek minden pontja egy jelentés egységes fényében ragyog; arra nézve tényleg azt jelenthetné ez, hogy önállítása minden ponton sikerült, élete teljesen kifejllett, hiányérzete nincs, szenvedélyek többé nem korbácsolják. A kire nézve nincs megoldatlan kérdés, annak nincs több nyugtalansága. Ekkor minden irányban akadálytalanul végnélküli sugarakban rezeg ki belőle az élet, az actio s az ő öröme a szenvedélytelen, tiszta „*amor dei intellectualis*“-ba olvad át, a megértett törvényszerűségben való abszolút megnyugvásba. Így fölfogva Spinoza gondolatában az a mélyen igaz jelentés rejlik, hogy az Én a maga világában fejlik ki, világképe pedig vele együtt teljeseedik és valósul meg, mint a fejlődő lélekkel a test; s *egy teljes, megoldott, mindentátfogó világkép egy teljesen megvalósult életet tételez föl.*

4. De maga Spinoza panaszkodik az emberi nem azon szerencsétlen végzetéről, hogy természetéből kifolyólag szinte képtelen eljutni e tiszta, örömteljes belátáshoz, mert az indulatok rabságában nyög és emiatt zavaros szemmel látja, jobban mondva nem látja az igazságot és szenved.¹

Igy tehát az ember világképe csonka marad, zavaros és homályos, tele meg nem oldott titokkal, — a mi azt jelenti, hogy *élete* korlátolt és folytonos fájdalmas hiányát érzi az akadálytalan kiteljesedés lehetőségének. Spinoza a fájdalomnak okát a belátás hiányában látja, ezt pedig a mi testi, korlátolt phisikai mivoltunkból származtatja. Szellemi mivoltunk tiszta tükrét untalan belepí az affectusok gőze, s akkor ez a szellem képtelen tisztán tükrözni a valóságot, a világ képét — s mert nem látja be a jó és igaz világrend törvényszerűségét — fáj neki a nagy örök bizonytalanság. Ezt a gondolatot ragadja meg és hasznosítja a maga ideális rendszerében *Leibniz* is, ki szerint a monas actiója a tiszta képekkel nő, míg teljes szellemi tökélyre

¹ V ö. *Spinoza* fejtegetéseit az *Ethica* IV részében „De servitute humana, seu de affectuum viribus.“

jut, ellenben a hol az érzékek vannak túlsúlyban, ott a kép zavart és akkor a monas szenved.¹

Bizonyos az, hogy valaminek a tiszta megértése tényleg mindig egy hiányérzetünk megszűnését jelenti, mert egy akadályt állít félre az Én útjából. Így a világkép egész, hiánytalan teljessége, mely az egész velünk vonatkozásban álló külső valóság átértését jelentené, tényleg a mi Önünk abszolút teljességét, teljes fájdalomatlanságát mutatná. A fájdalom azonban nem a zavaros képben, hanem az *Énben* van, a mely nem tudott tiszta képet alkotni s ezért a bizonytalanság csonkaságát, az önállítás tétovázását érzi.

Azonban ebben az értelemben az Én mindig csonkaságot érez. Még a legtökéletesebb világkép is csak egy töredéke a valóságnak, melyet a titkok végtelen párázata burkol körül. Mivel pedig a világkép magának a mi életünknek megvalósulási síkja, melyben mintegy a magunk életére ismerünk, melyben az élet maga válik öntudatossá; azért e képben csak egy *reflex* van előttünk, saját életünk visszavert képe az öntudatban, melyet *Böhm az élet „ideájának“* nevez.² Így azonban az öntudatra jutott élet sohasem lehet az, a mi bennünk öntudatlanul szunnyadoz. Mert az élet maga, úgy a mint bennünk elárad, egy meghatározhatatlan, korlátlan érzet, melynek egyetlen vonása az az önállítás, mely a teljes, végtelen, szabad megvalósulást igényli — egy kifelé törekvő valóság, melynek nincsenek gátjai, mert *végtelen*. Hogy tulajdonképen minden funkciónk e végtelen valóság végtelen fejlődését szolgálja, hogy minden vonása a mi világképünknek az ő rohanó futása elé fekteti le a sineket, s hogy mi öntudatlanul is ép e végtelen fejlődési lehetőséget igényeljük, azt mutatja azon egyszerű példa, hogy bármely funkciónk hiányérzetét azonnal az *egész valóságra* vonatkoztatjuk. Az éhség, a hideg, a szerelem hiányérzetei ép úgy az *egész életérzetet* akasztják meg és borítják bánatos ködbe előttünk a világot, mint a physikailétünk egyszerre való megszűntetését fenyegető veszedelem érzete. Nemcsak a gyilkosok között szorongó ember képtelen csendesen bölcselkedni, mondjuk a barátságról, hanem az éhségtől gyötört is. Ha hirtelen valami akadály áll valamelyik tevékenységünk útjába, a gyötrődő ember előtt elveszti értékét egyszerre minden. Röviden: *minden fájdalom a végtelenség hiányérzete*. Minden hiányérzetünk-

¹ *La Monadologie* §. 49.

² i. m. II. 5. 1.

ben, legyen az bármily parányi, a bennünk szunnyadozó élet egész akadálytalan teljességének fájdalmas megcsontítását érezzük meg, a fájdalomban lobban fel előttünk minden kívánatosságával az élet végtelenségének vágya, mint az elszálló vízcseppben az egész, felséges Nap ragyogó képe. Ezt a gondolatot fejezi ki *Leibniz*, mikor arról beszél, hogy a zavaros (azaz a fájdalmat okozó) kép tükrözi a mindenséget.¹

A fájdalomban érzi meg tehát az ember azt, hogy a mit megvalósít és a mi benne megvalósulni óhajt, t. i. „az élet nemtudatos végtelensége és mindenkori megvalósultsága“ nem lepik egymást.²

5. Az élet e végtelenségét igényelni azonban annyi, mint önmagunkat igényelni és azért kiirthatatlan, örök és el nem nyomható a törekvés, melylyel az Én a maga teljességére vágyik. És épp ezért az egységes, teljes világkép, mint az életvalóság kifejlődhetésének rendezett és átértett feltétele, olyan ős létezésű szükséglet, melyet fejlettségéhez képest minden ember és minden emberi kor kénytelen volt magának megalkotni.

S bár a végtelenségre hivatott élet mibennünk untalanul a való viszonylataiba ütközve, szakadatlan csonkaságot érez és állandó kísérője a fájdalom, az élet végtelenségét befogadó világkép mégis ott lebeg előttünk s ha az útvesztők ködös távolát öntudatunk fénye besugározni képtelen, megalkotjuk az ismeretlenség képét és megadjuk a magyarázatát minden titoknak *önmagunkból*. És ezt meg tesszük azáltal, hogy Önünk belső gazdagságából, a bennünk szunnyadozó élet kincseiből *nyugvópontokat, végczélokakat* vetítünk bele a világképbe s ezek a nyugvópontok és végczélok az *eszmék*, melyek *követelmény* gyanánt lebegve előttünk, parancsolják, hogy utánuk igazodjunk, hogy a való viszonylatok támadására „nem“-mel feleljünk és meggyőződjünk arról, hogy nekünk azzá *kell* lennünk, a minek álmodó, ébredő valóját rejtegetjük.³ Ezek az eszmék az emberi Én fejlődése rendjén egy felszálló sorban lépnek be az Én világképébe, mint az egészzet összefogó jelentés és mint az élet elpihentető végczéljának képviselői. Mindig képviselik az Én *akkori értékeit*, mert aszerint helyezkednek a világkép centrumába, hogy az értékelés milyen fokán

¹ *La Monadologie*. §. 60—61.

² *Böhm* i. m. 11. l.

³ Gondoljunk *Kant* fejtegetéseire a „Kritik der reinen Vernunft“ transcendentalis dialektikájában. E gondolatot röviden érinti a „Prolegomenák“ 45. §-a is.

áll az alkotó Én. Ilyen elpihentető célpontok gyanánt lépnek fel az ember előtt az élvezetek, a hatalom, a dicsőség, a szerelem, a szabadság, az erkölcsi célok, a tudomány, a művészet stb. eszméi, melyek mindig az Én hiány-érzeteiből fakadó űrt töltik be a világképben. Ezek tehát *céllképzetek*, melyek saját emberi természetünkből következnek a fejlődés folyamán s melyek sejtelmeinket, bizodal-munkat, munkakedvünket keltik fel titokzatosan vonzó való-jukkal, hogy helyreállítsák az életnek a való viszonyok által megrendített aktivitását. Ilyen céllképzet, idea annyi lehet, ahány functióba ágazik az ember élete, de azért van az Én előtt az élet egységéből következőleg egy, az ösz-szest képviselő idea: *az élél összképe, gondolata*,¹ mely a többi eszmét mind egyesíti magában és a szerint teljesedik és nő fényében és intenzitásában, a mint fejlődik az *ő*t alkotó Én maga. Mert bizonynyal olyan fogalmunk van az életről és olyan értékűnek tartjuk, a milyenek magunk vagyunk.

E fejlődést leírni nem feladatunk. Csak utalunk arra, hogy a mint az emberi Én teljesedik nő s functiói egyre szélesebb sikokát ölelnek át, hogy a végcél felé segítsék, úgy halad a világkép centralis jelentőségű eszméinek, nyugvópontjaínak *rangsora* a pillanatig tartó, a szervezet önkénytelen reactiójából származó és egyéni jellegű értékektől az örök, önmagukban értékes, minden emberre nézve kötelező jellegű s az emberi élet legvégső nyugvópontjait jelentő szellemi értékek felé.

Lehet, hogy sok emberi világkép mindvégig a hedoné forró gőzébe és vérvörös lobogásába temetkezve marad; sokat örökre kötve tart a hasznossági becslés nehézkes, egyre merevedő kerge, s e világképek nyugvópontjait a megfelelő értékeket képviselő eszmék alkotják; ám szilárd meggyőződéseim, melyben a legnagyobb gondolkozókat követem, az, hogy az ilyen életek csak viszonylagos fejlettséget értek el s mindig csonkák maradtak. Mert a mennyiben öntudatlanul él bennünk az élet végtelensége, annyiban vágyódásunk is annak teljessé tételére vonatkozik; a mennyiben mi önkénytelenül és kiirthatatlanul érezzük azt, hogy lényünk szellemi mivolta több és nagyobb, mint az egész való világ, melynek korlátaiba szorítottatott, pedig ezt érezni ősi *emberi* mivoltunkból folyik, annyiban bizonyos az, hogy a mi életünk csak akkor éri el a maga teljes megvalósulását, csonkítatlan mivoltának nyugalját, a mikor

¹ Böhm: m. II. 5. 1.

az egész világ felett, mint saját alkotása felett, *úrrá* válik, mikor *mindenben* felismerte a maga önállításának eszközét, melynek értéke *saját szellemi mivoltának önértékűségéhez mérve* állapítja meg.¹ Már pedig ezen királyi méltóság tudatát az ember csak a maga öntudatos, szabad és tiszta szellemiségének teljességében éri el, mikor világképének uralkodó planetái az igaz, jó, szép értékei lettek, mikor az *eddig ellenséges* világba, mint az *övébe, szeretettel* mélyed bele, mert többé nem úr felette a való viszonylatok hálózata, hanem tisztán és megfejtve áll a praeformált törvényszerűséggel kibomlott szellem előtt a rendeltetés, a cél, az élet titka maga. Csakis ezen a ponton éri el az Én az ő leghevesebb vágyakozással óhajtott célját: a *békességet*, mely az élet teljességének tudatát és érzését jelenti.

Mivel pedig az élet e teljessége közös, egyetemes emberi cél, azért a szellem e szabad, tiszta és öntudatos életére mindnyájan vágyunk, legalább egy-egy felvillanásában az életünknek, mindnyájan viszonyulunk azon örök értékeket képviselő eszmékhez, melyek az igazság, jóság, szépség, szabadság, szeretet. Azért pillanatnyi, vagy egy-ideig tartó nyugalma lehet az életnek a hedonistikus és utilista világkép hálózatában is, de az élet végtelenségének és a világ felett való uraságának büszke és diadalmas tudatára a szellem csak e végtelen perspektívák megpillantásakor juthat el.

De ha el nem jut is az egyének legtöbbszörében, azért mégis minden emberi szív legmélyén ott él a képe e fenséges életnek, mint az ő rendeltetésének képe. S bármily kemény kérget vonjon is a külső való viszonylatainak szövedéke ez ősi öntudat felé, az élet egy-egy pillanatában felzendül alóla a hazavágyó szellem esengő kiáltása.

6. Az élet végtelen gazdagsága szunnyadoz tehát bennünk és törekszik önmagának teljes megismerésére, mint egy erre a magában való végtelen gyönyörködésre a teljes világkép megalkotásában, melynek hiánytalan egészében a maga valóját teljes pompájában reméli szemlélhetni. Elkerülhetetlenek azonban épp ezért azok a csalódások, melyeket a való viszonylatok ejtenek az élet csorbitatlan teljességén. Ezekben a csalódásokban azonban a megütköző Én természetéből kifolyólag mindig a legtávolabbi, a legvégső nagy értékeket, az örök szellemi koronának ékeségeit érzi veszélyeztetve, több-kevesebb öntudatossággal.

¹ V. ö. Tankó i. m. (Ref. Szemle. Kvár, 1912. 504. l.)

Az élet ösztöne maga az tehát, mely e távoli, de azért ellenállhatatlan hatalommal ragadó cél, az önértékű szellemiség érdekében minden lehetőet elkövet, csak hogy a teljesség reményét megmenthesse magának. Való igaz, hogy nem minden emberi életet vezetnek e messzeségben ragyogó fárószok örök lángjai, de oltaná ki őket valaha egy láthatatlan kéz, tűnnének előttünk örök sötétbe az élet e napfényes ormai, honnan *a mi* megdicsőült életünk képe nézett reánk hívogató mosolygással: akkor elvesztené az ember előtt értékét és varázsát minden, az élvezet, a hatalom, a dicsőség, a köznapi élet apró hasznai; mert mindezek csak jelzőkövek az úton, mely az örök értékek felé vezet s melyek mind túlmutatnak önmagukon és *viszonylagos* értéküket maguk is csak azon örökbecsű célokból nyerik, mint a bolygók fényüket a Naptól. Az élet *igazi* célja veszne el bennük, az életösztön kapna halálos csapást, mert hiszen a szellem legbensőbb valóját, praeformált igaz tartalmát fejezik ki, mint *rendeltetést*; mi vetítettük őket előre célpontokul a saját megvalósulni óhajtó tartalmuk legforróbb magvából.

Ezért az élet e végső nagy kincseiről, a szellem önértékét jelentő eszmékről: szabadságról szeretetről s a bennük teljességre jutó igaz, jó, szép életről lemondani mi emberek nem tudunk; s minél jobban szorítja le feltörő valóságunkat az idegen való kerge, minél inkább kicsorbázza azt, annál hevesebben ég lelkünk feléjük vágyódásában e tündöklő eszmecsillagok fénye.

Minden támadás tehát, mely életvalóságunkat éri a külső valóban, egy fájdalmas megakasztása a kifelé törekvő áradatnak, mely zúgó habjait visszaveri. Ez akadály előtt megtorlódott életnek *kell* tehát egy út, melyen tovább haladjon, egy új meder, melyet az ismeretlenség ködében ás magának, hova célpontul az eszmét tűzte ki.

Már most e tétovázás, e fájdalmas megduzzadás pillanatában, ha az önállósításnak új út nem kínálkozik, beáll egy olyan állapot az Én életében, melyben *fájdalmasan figyel megcsonkított functiójának pótléka felé*. Ez az állapot az akarás csirája, *a vágy*.¹ Ez a vágy pedig a „*megváltás*“-ra, az élet minden hiányon felülemelkedő teljességére irányul.² Minél erősebb azonban a támadás, mely az Ént érte, minél inkább az ő egész existenciáját akasztja meg, minél nagyobb tehát a válság, melybe került, annál nehezebb a

¹ V. ö. Böhm: A szellem élete (i. m. II.) 61. §. 352—354. l.

² Böhm i. m., 37. §.

pótlék, az új megvalósulási út megtalálása. Az életnek ezek a tragikus, forradalmas, megrázó pillanatai. a kétségbeesés borzasztó percei, mikor minden kockán forog és keresi a megváltást.

Ha ez a megváltás be nem következhetik, akkor az élet vagy egy villámlásszerű leroppanásban ég össze, vagy a visszaszorított életár elveszti energiáját, elterül, mocsárrá válik és belehal az iszapba: a nembánomság és cinikus züllés fertőibe. Bármely esetben is azonban egy dolog bizonyos: *az élet e megakasztásában a célképzetekbe, a vezéreszmék elérhetőségébe vetett életbizalom rendül meg; az Én fenyegetve látja az ő zavartalan teljességét, melyet az ő nyugvópontokul prociált eszméi jelentenek neki s bizalmatlanság, kétely, levertség lepi meg. Ebből a kétségbeejtő érzésből csak egyetlenegy valami válthat meg, az a valami t. i., mely képes az emberi élet végső értékeit képviselő eszmékbe vetett bizalmat visszaadni, a mi a bénulás erejét százszorososan felülhaladó erővel tudja szemünkbe sugározni a meglátás fényét, hogy e végcélok s velük az élet teljessége elérhetők.* Arról van tehát szó itt, hogy mi csak akkor vagyunk képesek fájdalmainkon áttörve, a mi praeformált céljainkért küzdeni, ha azok elérését *garantálva* látjuk abban, hogy *már el voltak érve.* Az ad nekem erőt, új hitet, életbizalmat, a valóság kínzó, leverő szövedékében, hogy a mit én *át akarok élni*, mint legdrágább javamat, azt *már átélte valaki; hogy az életbizalom, mely belőlem most hiányzik, emberi életből* ragyog felém, mint biztató csillagsugárzás, fényt hintve *a cél felé vezető útra,* melyet én nem találtam s melyet ő végigjárt és kipróbált már. Röviden megakasztott önállításom pótlékát csak egy, az enyémnél nemesebb, teljesebb *emberi életben* találhatom meg, melybe az én elérhetetlen, lebegő ideaimat öltöztetem, a mely képviseli előttem céljaimat, megvalósítva. A mire magából, a belőlem kivetett eszméből, mint célképzetből, hiányzik az erő, azt megadja nékem a *nagy ember.* Emberi természetünk legmélyebb sajátsága az, hogy a megváltást a *megváltóban* lássuk; hogy felemelkedjék és győztesen szárnyaljon fel szellemünk abban a bizonyosságban, hogy az én emberi céljaimat meg lehet valósítani, mert egy ember-testvérem, *az én functióimmal,* megvalósította. Az idea tehát, hogy megakasztott önállításom pótlékát megtaláljam, *concret,* eleven, átélhető, emberi formát vesz magára, az idea ideállá lesz,¹ *s e concret forma mindig a történelem.*

nagy személyiségei, kik így eszményképekké, mintákká magasodnak előttünk.

Az előttem lebegő ideák a maguk általános jellegük-nél fogva az én adott, *egyéni* hiányaimat pótolni nem képesek, sőt éppen ők igénylik a pótlékot mert őket érzem veszélyeztetve. A *nagy személyiség* ellenben adott, *egyéni* életében megvalósítva mutatja fel az én legnagyobb értékeimet s azért képes bizalmat adni és erőt kölcsönözni nekem. Az ő élete *utakat* ad az én tétovázó életemnek, elborult szemeim előtt kitarja *a keresesett perspektivákat* és ebben van neki, mint ideálnak, *önállító* ereje, mely magához lánczol és hordoz engemet, mert ő *a hordozója az én értékeimnek.*

Mihelyt pedig egy ilyen nagy személyiség. mint az én önállításom pótléka, belekapcsolódik életem áramába, *mintává* válik, melyet önmagamban, *életem érdekében, utánmásolni* óhajtok.

7. És itt van az a pont, a hol a nagy személyiségek *nevelői* jelentőségének kérdésére megadhatjuk a feleletet. Minden nevelésnek általában, abban van a titka, hogy két szellem élete kapcsolódik össze benne. Az egyik a fejlettebb, teljesebb, mely már *utakat talált* és egyéni életében határozott bizonyossággal halad is az élet legfőbb értékei felé s így mintegy realizálja az emberhez méltó életet önmagában. A másik a fejletlenebb, még csak bimbózó szellem, mely önállításának megakasztott kibontakozásában *keresi* az utakat és így a nagyobb, teljesebb szellem életében *idealt* talál, mely felkínálja neki a keresett pótlékokat. Ha ez a két élet most egymásba kapcsolódik, a nagyobb a maga teljességének erejével megragadja a kisebbet, a kisebb a megtalált idealba teljes odaadással beleolvad, hogy megvalósítsa, megélje azt, a mit a másik már megélt és a mely élményben neki megadja az élet új és megfélelőbb lehetőségeit. Ez esetben a nagyobb szellem, ki a maga képére teremti a kisebbet, lesz a szó legtisztább értelemben a *nevelő*, a kisebb a *növendék*. Az egyik az alkotó, a másik az utánalkotó. A nevelésben tehát a nevelő életét *utánéli* a növendék s így megvalósítja azt, a minek elérésében a gátakat az előtte felragyogó ideal eltávolította.¹ Minden olyan emberi személyiség ezért, akár terv-

Ez a felfogás világosan egyezik E. Linde szép munkájának: „Persönlichkeitspädagogik“ (II. Aufl. Leipzig, 1905.) álláspontjával. Ő „Der springende Punkt des Unterrichts“-nek nevezi ezt a gondolatot, igen helyesen. (I. m. 62—71. l.) V ö. „Bevezetés a személyiség paedagogikájába“ cz. id. tanulmányom III. fejezetével. (73—103. l.)

szerűen lép velünk szembe, akár mi magunk érkezünk hozzá, a ki a *mi* megszorult életvalóságunk *pótlékát* egyéni életében realisálva mutatja fel előttünk és ezzel utat ad feléje, visszaadva az élet értékeiben megrendült bizodalmat — a mi igazi, a szó nemes értelmében vett *nevelőnk*. Mert nevelni nem idegen leczkék memorisaltatásával, módszeres mesterkedésekkel, bölcs tanácsokkal és kegyes intelmekkel kell és lehet, hanem egyesegyedül forró, közvetlen, öntudatos, tiszta, szabad, a szellemiséget realisáló *személyes étellel*. A kiből nincs meg az az erő, mely csakis e lelkünket legmélyebb alapjaiban megragadó életből, mint a nöwendéket akaratlanul is magához lánczoló *idealból* fakad, az sohasem nevel, az csak kontárkodik. Az olyan nevelői munka, mely nélkülözi ezt a belső erőt, a legkeservesebb robot, a melyben elpusztul az élet, a helyett, hogy kiteljesednék. Azok a nagy személyiségek tehát, a kik egyéni életükben az egész emberiség alapjaiban közös, nagy hiányérzeteinek ideális pótlékát mutatják fel, mint elérhető és azért kötelező értékeket, azok az emberiség közös ideáljai s így valódi nevelői is, kiknek jelentősége abban áll, hogy lehetőségeket adnak az emberi szellem legmélyebb vágyódásának, a teljes, békességes élet megvalósításának elérésére az életüket utánuk másoló emberiségnek.

A történelem nagy személyiségei ezért ragadják meg olyan csodálatos, suggestiv hatalommal az emberek lelkét. És a mi bennük legelőször megragad, az a mi egész lényünk ismerési és cselékvési structurája alapján épen az ő *történeti* mivoltuk, az a hatalmas *bizonyságtétel*, mely az élet nagy értékeszméit, mint *tapasztalást*, már átélt és megvalósított dolgot sugározza belőlük szívünkbe, s ellenállhatatlanul ragad magafelé az által, hogy a mire mi csak vágyunk, e nagy lelkek átéltek azt.

Minden emberi eszmének megvan a maga classikus átélője, ki mint ideál, a hatalmas létezés utilista vágyának (nagy szervezők, hadvezérek, uralkodók) vagy az igaz, szép, jó eszméje felé törekvő emberi épekedésnek (tudósok, gondolkozók, művészek, jellemfenségek, vallásalapítók) adnak pótlékot, tárnak fel utakat és távlatokat, nyújtanak lehetőségeket, ébresztenek bizalmat és fakasztanak új erőforrásokat.

Ők hát igazán az *emberi mivolt symbolumai*, melyekbe az élet nagy célképzetei burkolódnak, hogy meglátva őket, az élet magasbakúszó indái beléjük fogózhassanak,¹

¹ Így véli Bousset is „Die Bedeutung der Person Jesu für

ők az eszmék megtestesülései. *inkárnációk*, melyekben ezek a célképzetek realis valósággá lesznek, hogy bennünk is azzá lehessenek.¹ Azzá lesznek pedig *utánmásolás*, bennünk való *megismétlődés*, *átélés* útján.

8. Meg kell azonban vizsgálnunk ezen utánmásolás értelmét, természetét és lehetőségének határát.

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk azt, hogy az utánmásolásban egy több-kevesebb öntudatossággal végbe-menő *ítélés* történik, melyben magunkat a nagy személyiséggel összemérjük. Egy küzdelem, melyben oly mértékben adjuk át magunkat az ideál nevelő hatalmának, a mily mértékben a mi föltétlen értékeink hordozóját látjuk meg benne. Gyakran valóságos párviadal, élet-haláltusa az, melyben az a másik élet elhatalmasodik fölöttünk; sokszor összetör előbb, hogy felemelhessen; nem egyszer ellenséges hatalom gyanánt sötétlik fel előttünk, hogy annál forróbb átengedésben tüzesedjék ki titokzatos valója, melybe megcsökkent életünk, mint a kohóba az ércz, salakosan ömlik bele, hogy csengő színaranyra olvadjon át. Gondoljunk arra a megrázó élményre, melyben Saulus makacs szelleme esett rabul a Jézus hatalmas életének. Ebben a megértésért folytatott mérkőzésben azonban bizonyos határoknál mindig áttörhetetlen falakat döngtetünk, a mint alább ki fogjuk fejteni. Egyelőre állapodjunk meg annál, hogy a nagy személyiségben az ember világképe és életfolytatása azaz *életvalósága egésze* egy symbolumot talált, melyben egy új életút kulcsát sejtí meg és mohón veti magát a kínálkozó pótlékok felé, a mint megjelennek előtte az emberi élet ezerféle terén és eszközével.

Ha pedig most már egy nagy személyiség úgy jelenik meg előttünk, mint a mi értékeink hordozója, akkor ő lesz a mi életideálunk, a kit megvalósítunk, mint *normát*. Ezt az ő *normaértékét* pedig személyi életének nyilatkozásaiból ítéljük meg neki. Ezek a nyilatkozások pedig annyi-félék lehetnek, a hány irányban az emberi élet *alkotásokba* vetődhetik: lehet tehát az életfenntartás intézményes biztosítása, a jelenségek idealis rendszere: egy tudományos világkép, vagy lehet az élet leírt, megfestett, kifaragott, kőbeépített, tettekben realizált nyilvánulása.

Mindenikben megtalálunk egy mentőhorgonyt, melybe

den Glauben“ cz. értekezésében. (Fünfter Weltkongress für freies Christentum stb. I. Herausgegeben Fischer u. Schiele. Berlin—Schöneberg. 1910.)

¹ Hasonlóan Böhm Az „idea“ és „ideál“ stb. m. VI. 30. l.

tétova életünk belekapaszkodik, egy utat, mely egyenes sugárban nyilamlík vissza a teremő génius szívébe, a honnan az alkotás született. De bármilyen nyilatkozásban is, mindig az alkotó Ént, a személyes élet rendkívüli, hatalmas tüzét látjuk, az alkotás mindig őrá mutat vissza, ezért az alkotás *mérője* az alkotónak, az ő értékét viszont az alkotó adja meg. Ha tehát a személyiség egy gondolata, tette, vagy alkotása feltárja előttünk a keresett pótlékot, ő maga, az alkotó Én nyilatkozott meg előttünk s jelentését az ő személyes élete adja meg, melybe föltétlenül és megnyugodva olvadunk át, mert megtaláltuk azt az új utat az ő szíven át a mi célunk felé.

És ebben az átengedésben ismerjük el őt a feltétlen érték hordozójának, azaz normának, legalább abban a pillanatban.

Ilyen értelemben kapcsolódik bele az Én életének árama nagy személyiségek életének sodrába, hogy így emberi szíveken át biztosan, növekedve, általuk *nevelve* haladjon, mint önállításának új útjain, a maga teljessége felé. Azonban ez az önállító élet mégis az *én* életem, s így a nevelő személyiségében teljesen föl nem oldódhatik, mert akkor elveszett Gondolataiban feltároló messzeségek mindenestre adnak új utakat és egészen más színezetet, esetleg teljesen új célpontokat az én gondolkozásomnak; lelkének fensége, melyben egészen új szépségében ragyog fel az élet, át meg átjárhatja és mélyítheti érzelmeim zavaros sodrát; tettei, melyekben magát mintegy szoborba faragja, alapjában megrendíthetik egész valómat és mindezek együttesen úgy megragadhatnak, hogy életem soha nem ismert gazdag virágzásnak indul, mert én mindezekben még *általános emberi*, tehát *reám* is vonatkozó dolgokat, *közös nagy emberi vágyakozások engem is* kielégítő pótlékait, egy az enyémnél jobb, nemesebb *emberi élettypust* látok, melyet azonban *mindnyájunkban közös funciók alapján* és az épen reájuk vonatkozó hiányérzeteim sürgető nyomása alatt, a tőle kapott erő megfeszítésével elérhetek és megvalósíthatok, mert *emberi* dolog. Van azonban az utánalkotásnak, az ideal képére való átalakulásnak egy végpontja, a hol a nagy személyiség már *megközelíthetetlen*, s ez épen az, a miben ő *egyetlen* a maga nemében. Ilyen pont minden emberi életben van, mert minden emberi élet az életnek egy egészen sajátos megnyilatkozása, a milyen nincs több; minden ember egy külön kis világ, a melyet teljesen megismerni nem lehet, mivel *nincs reá analogia*, mivel *individuum*, s így egyik utánozhatatlan és egyetlen mozza-

nata az egyetemes élet végtelen gazdagságának. E gondolat messzemenő következményeit *Aristoteles* és *Leibniz* philosophiájában lehet megtalálni; nekünk azonban elég lesz itt, ha ismeretes példák körében maradunk.

A ki próbálta megközelíteni mások életét, az tudja, hogy az ember csak távolról oly egyszerű és átlátszó valami; közelről egy ismeretlen, végtelen világ, ködbevesző utakkal, melyek soha fel nem tárják előttünk azt a szentélyt, a hova vezetnek. Pedig az emberi élettel csak annak megértése által léphetünk közösségbe. Közösség nélkül pedig nincsen élet. Legforróbb vágyunk, mert önállításunk sikere forog kockán benne, az, hogy megértő lelkek közelében éljünk, a kikkel közös munkánk, közös levegőnk, közös eszményünk és boldogságunk legyen. Ez a vágy közös. Épp úgy akarom, hogy engem értsenek, mint-hogy én értek másokat. A dolgok végére menni, a megértés hiányérzetét megszüntetni, másfelől önlényegünket világosságra hozni a legősibb alap kívánsága az emberi léleknek. Ez azonban csak annyiban fog sikerülni, a mennyiben egymás világának átélésére az azonos funkciók képesítenek.

Minden disharmonia, minden bizonytalanság, minden fájdalmas homály nem oszlik el. Az ember bizonyos fokig örökre távol marad minden más élettől, sőt tapasztalni fogja, hogy még abban az életben is, mely az övével legtisztábban cseng össze, a hol két élet közös munka, közös célok örömeiben és fájdalmaiban, a legforróbb szeretetben olvad össze, mindig marad homályos, megközelíthetetlen pont, a hová emberi szem be nem hatol soha. Ez a pont a személyiség legbensőbb magva, elrejtett életere, minden szertefutó életszál centruma, az élet magyarázója és titka. Ezért az ember, e pontig soha sem jutván, bizonyos fokig mindig egyedül marad és az élet szomorú titokzatossága minden élet napfényébe belelopja a maga fájdalmasan reszkető árnyékát.

De ha egy közönséges emberi élet is megközelíthetetlen, mennyivel inkább az a nagy személyiség? Sajátos erőik, rendkívüli tapasztalásaik, hatalmas phantasiájuk alkotóerejével összeszőtt színes, eredeti világképük és nagyszerű életfolytatásuk titka? Mennyivel inkább kell érezniök *nekik*, hogy képtelenek megértetni magukat, hogy lehetetlen hatalmas életüket mások szűkebb életmedrébe átönteni, pedig az emberi szellem ez egyéni pályái az egyetlen hálózat, a hol életünk alkotóereje kielégedést nyerhetne. És mennyivel inkább kell itt éreznünk *nekünk*, velük szembe,

hogyan megfejtethetetlen titok előtt állunk, mely bármennyire kíváncsi is, soha el nem érhető.

Ezért van az, hogy az élet ormain járó emberek magányos alakját mély szomorúság árnyazza be. Sötét szemük, titokzatos homlokuk mély, megrázó bánatot takar, alakjuk tragikus. Az ember mindig megérzi, hogy a sugárzó parancsoló ideál mögött tusakodó emberi szív vérzik.

Azért a nagy személyiség életét teljesen utánalkötni magunkban nem lehet. Az ideál csak ideál marad, de hogy az én életem más valakinek életévé váljék, az lehetetlen, mert akkor megszűnne az enyém lenni.

De ha most a dolog mélyére nézünk, épp ebben fogjuk megtalálni a nagy személyiség *nevelői jelentőségének* valódi értelmét azt t. i. hogy ő *önvalónk, sajátos célzónak dolatunk, egyéni életvalóságunk* kifejlésében segít. Nem szív fel magába, nem olvaszt bele saját életébe, mint valami Leviathán, hanem *sajátos életünket* gazdagítja meg egy új tartalommal, hogy a *mi* életünk teljességét munkálja. Mivel az Én nem képes fölfogni egyebet, mint a mire funkciója van, e funkciók pedig minden adott Énben *sajátos intenzitással* bírnak, azért lehetséges, hogy egy nagy személyiségben sok ember kapja meg csonka valóságának pótlékát, mert a nagy személyiség életében a *közös, végső, minden élet nyugvópontját jelentő értékeszmék* öltöznek látható alakba idealba, s mint a lencse által a gyújtópontba koncentrált sugarak, *ezerszeres erejű fényt és meleget* nyernek az emberi élet személyi centrumában.

Ebben van az ő nagy jelentősége: erősen, diadalmasan, bizonyító erővel ragyog fel benne megtámadott életünk pótlékának képe, meglátjuk és újra nekilendülünk a célnak, mely felől már kétségbeestünk és felkel az életösztön megbénult ereje bennünk, hogy e meglátott cél felé törjünk. De hogy e nagy személyiségben a *mi* életünk mintája áll elénk, az éppen onnan válik lehetségessé, hogy képét ott, a hol az elérhetetlen, a *mi lelki életünk szálai*ból, *saját képességünk segítségével, minden ember másféleképpen alkotja meg, a szakadozott egészbe pótlólag* beleszövi *saját közvetlenül ismert életének szálait*, hogy éppen az ő *egyéni hiányosságának pótlékát* kaphassa meg benne. Ezáltal az egyéni pótlás által az ideál lassanként alkotójához simul és elválhatatlanul egybe kapcsolódik vele. (Példa: Korok és emberek eltérő képe Jézusról, az azonos eszményről.)

Így a nagy személyiség ezáltal nevel, hogy mi a *magunk jobb Énjére* ismerünk benne. Ezért a nagy sze-

mélyiség utánmásolása a szó helyes értelmében *élmény*, melyben a mi hiányosan megvalósult életünk a *saját* ideális tartalmával, melyet egy másban megpillatva, öntudatossá tett, meggazdagodik.¹ *A nagy személyiségben így a magam nemesebb valóságának és rendeltetésének jutok parancsoló öntudatára.*

9. A mint azonban az emberi történelem a mi megértő, azonosító szellemünkben újra életre támadva, szemeink előtt kitárul, számlálhatatlan sokaságú jelenségének tarka áradatában nagyon sokféle téren nagyszámú személyiségre bukkanunk, kiknek nagyságát és nevelő hatását messze időkig kézzelfoghatólág ki lehet mutatni. Önkénytelenül felvetődik az a kérdés, hogy vajjon ezek mind *egyenlő értékű* képviselői s így *egyforma jelentőségű* hordozói-e a mi értékeinknek? *Kik hát ezek között a mi örökéletű nevelőink?*

Ezt a kérdést semmi esetre sem lehet eldönteni statisztikával. Pl. a követők, a tanítványok *száma* ez esetben nem lehet a nagy személyiség értékének mérője, mert talán inkább úgy van, hogy az emberiség nagy szellemi harczeit kevesebben követték, mint a kisebbeket, a kiket jobban meg lehetett közelíteni. A nagyszabású, örökértékű élet maga is óriási erőfeszítések gyümölcse; a nagy távlatokat átfogó tekintet messze felül áll már a mindennapi élet kicsinyességein s ezért követni is nagyon nehéz. Igazán mondja *Spinoza* a maga életeszményéről, hogy „minden kiváló dolog éppen olyan nehéz, mint a milyen ritka”.² A nagy személyiségek értékének mérője sem lehet más, mint *maga az értékelő emberi szellem*. Ennek a mérővesszőnek a maga saját belső természete adja meg a lehetőséget arra, hogy a történelem nagy személyiségeit, magukat az ideálokat is *rangsorba* állíthassuk, hogy képesek lehessünk öntudatosan megállapítani azt, hogy kik általában azok, a kik életükben az egyetemes abszolút, végső értékeket realizálva, az emberi nem örök nevelői?

A *teljességére vágyó* szellem természete maga győz meg arról, hogy *a nagy élvezők*, jelentkezzenek bár brutális kéjenczek, kifinomult izlésű, raffinált piperkőczők, önmagukat a romantika rózsás felhőibe burkoló lovagok, koszorús

V. ö. *Böhm*: „A megértés, mint a megismerés középponti mozzanata“ i. m. III-ban: „Magamévá teszem, a mi magam vagyok.“ L. ugyanezt *Pauler Ákos*: „Az etikai megismerés természete.“ (Bp. Fr. 1907.) 1. §. „A megismerés a lélek gyarapodása a felvett tárgyi tartalommal.“ Böhm is, előbb idézett helyén, e kettőt egynek veszi.

² Az *Ethica* V. részének utolsó Scholion-jában.

fejű és mámoros szemű dalnokok, regényes életű kalandorok alakjában, az emberi élet igazi idealjai sohasem lehetnek, bár épp az élet nagymestereinek tartották magukat. Mert hiszen egész valójuk épp a pillanatnyi, öntudatlan, semmit nem számító élvezetben ellángol, ahelyett hogy ki-edződne.

De azok a nagy szervezők, uralkodók, hadvezérek, pápák, börziánerek, bürokraták stb., a kik a hatalmas létezés, az önfenntartás állandó sikerességének érdekében tevékenykedtek, hasonlóképen nem az élet teljességének incarnatiói. Az egész utilista értékelés dogmáját, hogy az önfenntartás egyedüli értékes, megczáfolja a szervezetek felbomlása, a halál. Az egész utilismus és annak írásban és cselekedetben legkiválóbb képviselői mintegy az önállítási kérgét látták csupán, de nem volt szemük az önállító tartalom fenségének megpillantására. Bár ma is az emberek nagy sokasága, mint egyedüli czélt hajszolja a hedonét és utilét, azok az emberek, és pedig a legjobbak, a kik az élet teljességére leginkább vágyakoztak, túllépték vagy összerőtötték e kereteket, hogy legbensőbb szellemi mivoltuk kibontakozhassék.

Az élet csúcsát azok a személyiségek pillantották meg, a kik az értéket sem nem az élvezetben, sem nem az önfenntartást segítő hasznos relációkban, hanem önmagukban fedezték fel; a kik belátták, hogy értékét minden egyéb az egyedüli érték, a szellem hozzájárulásától nyerte még az előbbi esetekben is; hogy minden ez önmagát kifejtő szellem alkotása, melyben megéli önmagát, hogy szabadon kiteljesedjék és mint az ő önállításának hálózatába, szerepettel mélyedjen el a Másba és vigye bele saját nemességét.

Mert csak ott, a hol a szellem szabad és ezért a szeretet teljességében van, hol épp e teljességben igaz, jó és szép az ő élete, érte el az élet a maga eredeti vágyát, végtelenségének bizonyos és megnyugtató öntudatát. Az ilyen élet a legértékesebb, az egyetlen értékes, melyhez viszonyulva lesz értékes vagy értéktelen minden egyéb.

Ezen a ponton az öntudat előtt tisztázva áll a világkép; az önállítási útjai a végtelenbe vesznek; indulatok nem korbácsolják fel az Én tiszta tükrét, a saját fehér fényességében ragyog vissza mindent, a mi éri; az élet méltóságos szabadsággal árad belőle mindenfelé s most már csak egy, a teljesség feszítő erejéből fakadó indulat: a szellem szeretete él benne, hogy mások életébe belemerülve, kialakítsa bennük is a szellemiség e praeformált arczatát. Itt van az a magasság, a hol a békesség honol.

És mivel ezen életekből a mi és „az emberiség legjobbjai-
nak” leghszentebb értékeit a szabadságot és szeretetet látjuk
szemtől szembe kiragyni, az örömtől átrendülve¹ ismer-
jük be, hogy a *kiki* szellem e kizárólagos szabad és ön-
túlatos *turalma* felé vezetnek, azok az emberi nemzet örök-
életű nevelői, mert a mi életvalóságunk egyedüli teljességre
segítői. S megjegyzendő, hogy a történettudomány akkor
fogja beváltani a szállóigében inaugurált méltóságát és
rendeltetését, hogy ő az élet tanítómestere, ha sikerül neki
ezt az igazságot az értékelés fenomenológiájának feltá-
rásával határozottan kidomborítani.

Csakis az élet e nagy csúcspontjai felé törő vagy azon
álló emberi személyiségek érdemlik meg, az egész emberi-
ségre vonatkozólag, a nevelő nemes nevét. A többi közt
egy *Platon*, a mint látnoki lélekkel merül el az „ideák”
honának szemléletébe és tüzi ki az emberi élet céljául az
örök jó eszméjét; egy *Kant*, a mint az autonóm Ész pa-
rancsszavát hallja megzendülni, „a méltóságos és meg nem
vásárolható szellem” büszke szózatát az emberi kebelben;
vagy mindenekfelett *Jézus*, a mint a szeretet teljességében
égő szellemet az Isten trónusán látja meg, szemléli és hősiés
életében megvalósítja: képviselik előttünk emberi incarnatió-
ban a mi végső céljainkat. Sejtjük, hogy e herosok egye-
dűli, páratlan módon viszonyultak amaz örök értékeszmékhez;
mintha túlnöttek volna büszke fejükkal a történelem levegőjén
és érezzük, hogy az ő nagyvultuk titka valahol abban rej-
lik, hogy ők nem történeti személyiségben, hanem — bár
emberi módon — mintegy önmagában látták meg a nemes-
szellemi élet képét; hogy ők képesek voltak addig, míg mi
vágyakozásaink legvégső szálaival az értéket, az örököt
ő bennük ragadjuk meg, magát a szellemet karolni át.²
De itt örök titok van előttünk az ő élményük legbensőbb
magvát illetőleg.

Mindegy. Ők mégis a mi szabadságra és szeretetre
vágó csonka életünk nagy, irgalmasszívű gyógyítói ma-

Böhm gyönyörű szavainak idézése „A szellem élete” elő-
szavából.

² „Az Eszmék közvetlen vezérlete alatt állanak a nagy embe-
rek”, mondja helyesen *Bárány Gerő*, „A nagy emberekről” írott
aphorismaiban. (Athenaeum. Bpest, 1912. IV. füzet 131. l.) De mi ebben
az emberi élet immanens, valódi célját is látjuk, míg *Bárány* azt
mondja: „... az emberiség célját és rendeltetését semmi módon
nem tudjuk határozottsággal megállapítani”. (U. o. 132. l.) Nem ám,
ha valahol az emberen kívül s nem benne keressük. Mi, úgy hisszük,
éppen e célzt találtuk meg a magunk subjectiv módszerével, magá-
ban az emberi Én szerkezetében.

radnak. Életfolytatásukat, világképüket ezren és ezren igyekeznek utánalkotni azok, kiknek élete elérkezik odáig, hogy a nemes szellemiség hiányában a maga legdrágább atyai örökségének veszedelmét érezze meg.

És az ő legméltóbb nevük örökké ez marad: *az élet Mesterei*.

10. Még csak egyet. Minél inkább teljesedik e vezető idealok nyomdokain a mi egyéni életünk, annál nagyobb szükségét fogja érezni, önállításának természetéből kifolyólag annak, hogy beleterjeszkedjék *más* emberek életébe, mert annál több lesz benne a teremtő szeretet.

Ezért, akár speczialis, akár általános értelemben véve, az emberi életnek bizonyos fokig mindig *nevelői* életnek kell lennie, mert a míg élet, addig kölcsönhatás is van az emberek között s így mi sohasem szűnünk meg *nevelődni*, azaz nevelői hatásokat kapni és *nevelni*, azaz nevelői hatásokat adni.

Azonban ennek a munkának sikere (tehát a mi életünk sikeres önállítása) mindig *személyes életünk nemesiségétől*, szellemi önértékűségünk fokától függ; ez pedig attól, hogy mennyire tör életünk az ő eleverendelt istenképűsége felé. Ebben a munkában a nagy, nemes emberi személyiségek a mi kifogyhatatlan gazdagságú erőforrásaink, kiket mindig készen találunk, de a neveléssel *felelősség* jár, melyet nekünk kell viselnünk, tudva azt, hogy nincs életünknek egyetlen nyilatkozása sem, mely ha emberileg előbb fel nem is mérhető, de egészen bizonyos hatását ki ne fejtené a ránbízottak életében. A legnemesebb nevelő a világ világosságának, a föld sójának nevezett bennünket. Ez pedig nem dicséretet, hanem *kötelességet* jelent.

(Kolozsvár.)

Dr. Makkai Sándor.
